

KAFKASYA'NIN BAZI TÜRK TOPONİMLERİNE DAİR (Azerbaycan'ın Kuzeybatı Bölgesi ve Güney Dağıstan Örneğinde)

*Elvira Latifova**

ÖZET

Kafkasya toprakları genel Türk Tarihi'nin öğrenilmesi açısından vazgeçilmez hazine olarak kabul edilebilir. Kafkasya'daki Türk toponimik terimleri ise en eski Türk Tarih'i katmanlarının ortaya çıkarılması için son derece önemlidir.

Kafkasya'ya kadim Türklerin etnik akınları hem iki temel dağ geçidi-Derbent ve Deryal, hem de Büyük Kafkas dağları'nın diğer geçitleri aracılığıyla gerçekleşmiştir. Azerbaycan'ın kuzeybatı bölgesini Kuzey Kafkasya'ya bağlayan dağ geçidinin *Hun Beli* olarak isimlendirilmesi ve bu toponimin Hun boylarının ismini barındırması bunun açık bir ispatıdır.

Kafkasya'da Kaşgarlı Mahmud'un Oğuz boylarının 22 kolundan birine nispet ettiği Türk Kınık boyları ile de bağlı çok sayıda toponimik terim bulunmaktadır. Kınıkların ismi aşağıdaki toponimlerde korunmuştur: Şeki iline bağlı Ganık nehri, Baş Göynük ve Aşağı Göynük köyleri, Gah ilindeki Gonuk nehri ve İlisu köyündeki Ganıglar sülalesi, Sarıbaş köyünün Göynük-oba mahallesi vs. Şunu da kaydetmek gerekir ki, Kafkasya'daki Türk toponimlerinin bazılarının aynısını Türkiye Cumhuriyeti topraklarında da bulmak mümkündür: Bolu'daki Göynük ve Amasya'daki Göynücek vs. İşte bu araştırmamız bunun bir rastlantı olmadığını göstermektedir.

Ortaçağ ve Yeniçağ boyunca Türkçe, çok uluslu Kafkasya halkları arasında temel iletişim aracına dönüşmüştür. XI-XII.yüzyıllarda Oğuz Türkleri, İslamiyet'in Dağıstan'ın daha geniş arazilerinde yayılmasında büyük rol oynamışlardır.

Kafkasya'nın söz konusu bölgelerinde günümüze kadar Oğuz Türkleri ile bağlı toponimler kalmaktadır (ör. Dağıstan Cumhuriyeti'nin Hunzah ilinde mevcut olan *Oğuzilal* soyları ve Oğuz şahıs isimleri, Ahti ilindeki *Oğuzrinsurar* – yani *Oğuz mezarlığı*, Azerbaycan'ın kuzey-batı bölgesindeki *Oğuz ili* vs.)

Kafkasya'nın söz konusu bölgelerinde yaptığımız araştırmalar eski Türklere ait çok zengin lingüistik ve toponomik verileri ortaya çıkarmaya imkan vermiştir. Bu ise bir kez daha Kafkasya'nın, Anadolu'ya hareket eden Türk boyları için uzun Tarihi dönem boyunca arka cephe rolü oynaması gerçeğini ispatlamaktadır.

ANAHTAR KAVRAMLAR: Kafkasya, Toponim, Hunlar, Kınıklar, Oğuzlar

** Doç. Dr., Bakü Devlet Üniversitesi*

**ABOUT SOME TURKIC TOPONYMS OF CAUCAS
(ON EXAMPLE OF THE NORTH-WEST REGION OF AZERBAIJAN AND
SOUTHEN DAGHESTAN)**

ABSTRACT

The territory of Caucas can be considered as unparalleled treasury for researching of Turkic history. Turkic place names preserved in Caucas, are of great importance to identify the most ancient Turkic strata.

Ethnic penetration of ancient Turkic tribes in the Caucasus took place as two major mountain passes - Derbent and Daryal passes through the other Great Caucasus mountains. A striking illustration of this is the name of the mountain pass "Hun beli", which connects the north-western part of Azerbaijan and the North Caucasus, and retained the name of the tribe of the Huns.

In Caucas preserved toponyms associated with Scythian-Cimmerian-Saka tribes who settled there since the VII century BC. Cimmerians names preserved in the name of villages Gymyr Gymyryly of Zagatala district, Kemerli and Gamarli of Gazakh district. With the tribes of the Sakas in Azerbaijan are connected names Sheki, Zagatala, settlements of Sakan. Area between the rivers Kura and Araz in medieval sources called "Balasakan" (in ancient Turkic languages "bala" means "field, plain"), that is Sakas plain.

In Azerbaijan, there are a number of names associated with the Turkic tribe kynyks which Mahmoud Kashgarly refers to one of the 22 branches of the Oghuz. Kynyks name is preserved in the following place names: river Ganikh, villages Ashagi and Bash Goynuk in Sheki district, the mountain Gonukh and and the family Ganyglar in Ilisu village ,both the Goynuk quarter in Sarybash village of the Gah district, and etc.

Thus, along with the written and archaeological sources indicate the residence of Turkic tribes in the territory of Caucas from the ancient period, evidenced by numerous place names which are preserved to this day.

KEY WORDS: Caucas, Toponyms, Huns, Kynyks, Oghuzs

GİRİŞ

Kafkasya toprakları genel Türk Tarihi'nin öğrenilmesi açısından vazgeçilmez hazine olarak kabul edilebilir. Kafkasya'daki Türk toponimik terimleri ise en eski Türk Tarih'i katmanlarının ortaya çıkarılması için son derece önemlidir.

Kafkasya topraklarında daha milattan önce buralara yerleşmiş Skif, Kimmer ve Sak boyları ile bunlara bağlı olan toponimler korunmuştur.

Kafkasya'ya kadim Türklerin etnik akımları hem iki temel dağ geçidi-Derbent ve Deryal, hem de Büyük Kafkas dağlarının diğer geçitleri aracılığıyla gerçekleşmiştir.

Erken Ortaçağ'da Türk boyları Kafkasya'da artık lider konuma yükselmişlerdir. XI. yüzyıldaki Selçuklu akınları sonucunda ise Oğuz-Türk boyları Güney Kafkasya'nın tamamında temel etnik ve siyasi güce dönüşmüştür. Bu dönemden itibaren Ortaçağ ve yeni dönem boyunca Türkçe, çokuluslu Kafkasya halkları arasında temel iletişim aracına dönüşmüştür.

1. İlk Türk Boyları'nın ve Türk Toponimleri'nin Kafkasya'da Yayılması

Kadim ve Ortaçağ kaynaklarında Kafkasya'da çok sayıda Türk Boyları'nın–Kimmerlerin, İskitlerin, Sakların, Hazarların, Kıpçakların yaşadıkları kaydedilmektedir. Kafkasya, Anadolu'ya, Asya'dan Avrupa'ya geçen Türk boyları için de uzun Tarihi bir dönem boyunca arka cephe rolünü oynamıştır. Atilla ve Asparuh Han, Avrupa seferlerini buradan geçerek gerçekleştirmişlerdir. Erken dönem kaynakları Türk halklarının Kafkasya'da kadim köklere sahip olduklarını ispatlamaktadır.

Bilindiği gibi Türk boyları'nın Kafkasya'ya kitlesel akını bir kaç aşamada gerçekleşmiştir.

Birinci aşama, Kimmer-Skif-Sak boyları ile bağlantılı olmuştur. Kafkasya bölgesinde, o cümleden Azerbaycan'da, milattan önce VII. yy'dan itibaren bu topraklarda meskunlaşmış Skif-Kimmer-Sak boyları ile ilgili olan toponimler korunmuştur. Bu toponimlerle ilgili yapılacak bir araştırma ilginç gerçekleri ortaya çıkarabilir. Kimmerlerle bağlantılı toponimler, Azerbaycan'ın Zakatala ilinin Kımır ve Kımırlı, Kazak ilinin Kemerli ve Gemerli köylerinin isimlerine yansımıştır. Azerbaycan'da Şeki, Zakatala şehirlerinin ve Sakan yerleşim biriminin isimleri ise Sak boyları ile bağlantılıdır. Ortaçağ kaynaklarında Kür ve Aras nehirleri arasındaki topraklar *Balasakan* (kadim Türk dillerinde *bala*, *düzlük* anlamına gelmekteydi), yani Sak Düzlüğü olarak isimlendirilmekteydi. Büyük Kafkas dağlarında, Samur nehri havzasında yerleşen kadim Sahur köyünün ismi de Saklarla ilişkilendirilebilir: *sak-hur* (*hur* kelimesi komşu halkların dilinde *köy* anlamına gelmekteydi-E.L) Şunu da kaydedelim ki, Sahurlar bu köyü *Sah* olarak isimlendirmekteydiler. Sahur ise bu köye komşu halklar tarafından verilen isimdir (yani *sak(h)lar köyü* –E. L.)¹. Azerbaycan'ın Gah ilinin yakınlığında XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar “Sakan” isimli yerleşim biriminin varlığını dikkate alacak olsak, yukarıdaki mülahaza gerçek kabul edilebilir².

Ayrıca, bilindiği gibi Azerbaycan'ın kuzey-batı bölgesinde Saklarla bağlantılı bir takım yer isimleriyle karşılaşılmaktadır: Şeki, Zakatala vs.

Kafkasya'ya o cümleden de Azerbaycan'a yapılan ikinci büyük Türk akını, bin yılımızın başlarına denk gelmekte ve bu akın Hun, Bulgar, Sabir, Hazar vs. Türk Boyları'nın ismi ile ilişkilidir.

Halkların Büyük Göçü döneminde Altay ve Çin sınırlarından hareket eden Hun, Avar ve diğer Türk boyları da Kafkasya'dan geçerek Avrupa'ya yüz tutmuşlardır. Kaynaklarda 395 yılında Tuna kıyılarından Güney Kafkasya'ya gelen, oradan da Ön Asya'ya hareket eden Hun boyları'nın en büyük akını ile ilgili çok sayıda bilgi

¹Latifova, E. M, Severo-zapadny Azerbaydjan: İlisuyskoesultanstvo, Baku, İzd-vo “Altay”, 1999, s.28

²GİA Azerbaydjanskoy Respubliki. F.579, op.1. İngiloykoe (Zakatalskoe) Blagoçinie, ed.hr.3, v. 1,7

bulunmaktadır³. Hunların bu dönemde Kafkasya'da yerleşen bir kısmı, sonraları bölgenin siyasi olaylarında önemli rol oynamaya başlamıştır. Hunlar Azerbaycan'a Kuşanlar ismi ile gelmişlerdir. Bu isim onların tapındıkları 5 kutsal totemden biri olan kuşla ilgilidir⁴. Kuşan Hunlarının Azerbaycan'ın Gah ilinin İlisu köyüne yerleştiklerine, burada korunan *Kuş uşağı* veya *Kuşlar* soy ismi de delalet etmektedir⁵. Ayrıca Kuşanlarla ilişkili yer isimleriyle Azerbaycan'ın Ağdaş, Gabele, Kürdemir, Şamahı, Guba ve Kazak illerinde de karşılaşılmaktadır⁶. Azerbaycan'ın kuzey-batı bölgesini Kuzey Kafkasya'ya bağlayan dağ geçidinin *Hun beli* olarak isimlendirilmesi ve bu toponimin Hun boyları'nın ismini taşıması, ikinci akın sırasında bu boyların Azerbaycan'ın kuzey-batısında yerleştiğini ispatlamaktadır.

Böylece, kadim dönemde Kuzey Kafkasya'dan Güney Kafkasya'ya akın gerçekleştiren Kimmerler, İskitler, Saklar, Hunlar, Avarlar vb., Derbent ve Deryal geçitleri ile birlikte Hun beli aracılığıyla da Azerbaycan topraklarına yayılmışlardır.

2.Ortaçağ'da Doğu Kafkasya'da Yayılmış Türk Toponimleri

Kafkasya'nın Arap Hilafetine katılmasından sonra, bu bölgede Arapça'nın resmi dile dönüşmesine rağmen iletişim aracı olarak Türkçe'nin rolü gelişmekteydi. Öte yandan İslam dini'nin kabul edilmesiyle dini ortaklığın yaranması, Kafkasya'nın Türk ve gayr-ı Türk halkları arasında akrabalık ilişkilerinin genişlenmesine, kaynaşma sürecinin daha da derinleşmesine neden oldu.

IX. yüzyılın ortalarında Hilafetin çöküşü sonucunda Güney Kafkasya'da ve Azerbaycan'da başlanan siyasi uyanış-bağımsız Azerbaycan devletlerinin ortaya çıkması, ülkenin Türk ve Türk olmayan halklarının ortak Türk-İslam cephesinde birleşerek yabancı işgalcilere karşı özgürlük mücadelesi vermesi, tek Azeri-Türk halkının ve dilin teşekkülünü hızlandırdı. VII-X. yüzyıllarda Türk Dili'nin yalnız Kafkasya'da değil aynı şekilde Demirkapı'dan, Derbent'ten Diyarbakır sınırlarına, Hazar Denizi'nden Karadeniz kıyılarındaki Trabzon ve Abhaz bölgesine kadar geniş bir şekilde yayılmasında, Azerbaycan sözlü halk edebiyatının şaheseri olan *Kitab-ı Dede Korkut* destanlarının önemli rolü olmuştur⁷. Türkçe, bu büyük bölgede kudretli bir iletişim aracına dönüşmüştür.

Erken Ortaçağ'da Türk boyları Kafkasya'da artık lider konuma yükselmişlerdir. Onların yayıldıkları bölge de önemli ölçüde genişlemişti. Bu düşüncemizi onaylamak için yalnız Azerbaycan'ın kuzey-batısında günümüze kadar muhafaza edilen erken Ortaçağ'a ait Türk yer isimlerini zikretmek yeterlidir. Örneğin, Azerbaycan'ın kuzey-batısında yerleşen Gah ili topraklarında Türk boyları ile ilişkili aşağıdaki yer isimleri de mevcuttur:

³Djafarov, Y., *Gunm i Azerbaydjan, Baku, 1993, s. 36*

⁴Veliev, M. G., (Baharlı), *Azerbaydjan, Baku, 1921, s. 31*

⁵Bkz., Latifova, E. M, a.g.e., s. 30; Latifova, E. M, *İlisu Sultanlığı Arazisinde Türk Toponimleri (Rusça), "Altay Dünyası", 1999, Sayı 5-6, s. 35*

⁶*Azerbaydjanskaya SSR. Administrativno-territorialnoedeleniema 1 yanvaryaya 1977 g. 4-e izd., Baku, 1979*

⁷Mahmudov, Y. M., *Azerbaycan Tarihi, İntibah dövrü (IX esrin ikinci yarısı-XIII esrin evvelleri), Bakü, "Altay dünyası" dergisinin yayını, 1996, s. 80*

Kıpçak,Oncalı,Tangit, Garadolag, Bucag vs. Ayrıca bölgemizde M. Kaşgarlı'nın ünlü *Divan ü Lügati't-Türk* adlı eserinde zikredilen Oğuz boyunun 22 kolundan biri, aynı zamanda en önemlisi ve birincisi sayılan *Kınık boyu* ile ilgili yer ve soy isimleri halen durmaktadır: Kanık nehri, Şeki ilindeki Baş ve Aşağı Göynük köyleri, Ilısu'daki Konuk dağı ve Kanıklar soyu, Sarıbaş'taki Göynük oba mahallesi⁸. Şunu da kaydetmek gerekir ki, Kafkasya'daki Türk toponimleri'nin bazılarının aynısını Türkiye Cumhuriyeti topraklarında da bulmak mümkündür: Bolu'daki Göynük ve Amasya'daki Göynücek⁹ vs. gibi bu araştırmalarımız bunun bir rastlantı olmadığını göstermektedir. 1918-1920'li yıllarda Kuzey Azerbaycan'da mevcut olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin haritasında Nahcivan nehri yakınlarında da Göynük köyü kaydedilmiştir¹⁰. Fikrimizce, Kınıkların bir kısmı Kuzey Azerbaycan'ı geçerek Nahcivan vasıtasıyla Anadolu'ya hareket etmiş ve burada da iki yerleşim birimine daha isim vermişlerdir : *Göynük ve Göynücek*

Kafkasya'da Kıpçaklar, yaşadıkları yer isimlerinde izlerini bırakmışlardır. Örneğin, Azerbaycan'ın kuzey-batısındaki Kıpçak köyü, isminde Kıpçak boyunun ismini muhafaza etmiştir. Bilindiği gibi Azerbaycan topraklarında Kıpçaklar, daha IV-V. yüzyıllardan itibaren yaşamaktaydılar. Bu Kıpçaklar Gürcü kaynaklarında *ilk Kıpçaklar* olarak kaydedilmekte ve onların Kafkasya'ya akınları M. Ö. VIII.-M.S. IV. yüzyıla denk gelmektedir¹¹.

Kıpçakların bir kolu da Bucak boyları olmuştur. Bir zamanlar Büyük Kafkas dağlarının koynunda yerleşen geçmiş Ilısu Sultanlığı topraklarındaki Ilısu ve Baydarlı köylerinde *Bucak* isimli mahalleler günümüze kadar durmaktadır.

Günümüz Azerbaycan'ın Gah ilinin Oncalı köyünün ismi, Kıpçakların diğer bir kolu olan *Onca* Türkleri ile bağlantılıdır. Kadim Türk köyü olan Oncalı ile bağlantılı olarak Türk dünyasının ünlü ozanı Yunus Emre'nin tahmin edilen mezarından birinin de burada olduğunu kaydetmek istiyoruz. O burada mürşidi Şeyh Tapduk'la birlikte yatmaktadır. Büyük ozanın burada yaşayıp çalışmalarında bulunması ve dönemine göre çok akıcı bir Türkçe kullanması da Kafkasya'da o dönemde Türkçe'nin geniş bir şekilde yayıldığını göstermektedir. Çeşitli devlet başkanlarının zaman zaman Azerbaycan'ın Oncalı köyündeki Yunus Emre'nin mezarını ziyaret etmeleri dikkate şayan olup, Yunus Emre'nin mezarı ile ilgili önemli bir husustur.

Yeri gelmişken, şunu da söylemeliyiz: Gah'ın eski ismi de Kıpçak Türkleri ile ilişkilidir. XIX. yüzyıl yazarı İ. Lineviç örnek olarak takdim ettiği bir rivayette, Gah'ın geçmişte *Torağay* olarak isimlendirildiğini kaydetmektedir¹². K. Mahmud'un eserinde bu sözün anlamı Kıpçak dilinde *dağlar arasında sığınak* şeklinde tercüme edilmektedir¹³. Eğer Gah'ın gerçekten de dağların arasındaki düzlük arazide yerleştiğini dikkate alacak olursak, Büyük Kafkas uçurumlarından bölgeye gelen Kıpçakların, buralarda Torağay isminde yerleşim birimi kurdukları ihtimal dahilinde düşünülebilir. .

⁸ Kaşgarlı, M., *Divan-ü Lügati't-Türk, 1 Bölüm, Ankara, 1985, s. 373*

⁹ Türkiye Mülki İdari Bölümleri Haritası. İstanbul, 1995

¹⁰ Karta AzerbajanskoyDemokratiçeskoyRespubliki 1918-1920 qq.

¹¹ Klyashorniy, S. G., *Drevnetyurkskiepuniçeskiyepamyatniki kak istoçnikpoistiriiSredyAzii, M., 1954, s. 19-21*

¹² Lineviç, İ. P., *BivşeyeElisuyskoesultanstvo, SSKG, Tiflis, 1873, vıp.7., s. 15*

¹³ Kaşgarlı, M., a.g.e. , s. 373

Şunu da kaydetmek yerinde olurdu ki, V. V. Bartold eserlerinde Merkezi Asya'da da Turgay isimli küçük şehrin ve Kara Turgay ve Sarı Turgay nehirlerinin var olduğunu kaydetmektedir¹⁴. Bu gerçek ise bir kez daha Kafkasya'daki benzer yer isminin Kıpçak Türkleri ile ilişkili olduğunu ispatlamaktadır.

XI. yüzyılda gerçekleşmiş Selçuk akınları sonucunda ise Oğuz-Türk boyları tüm Güney Kafkasya'da temel etnik ve siyasi güce dönüşmüşlerdir. Selçuk akınları sonucunda Türk Boyları'nın yeni grupları Güney Kafkasya'ya, özellikle de Azerbaycan'a yerleşmişlerdir. Aynı kökten ve dilden olan, İslam'ı kabul etmiş Oğuz-Selçuk Türkleri kısa bir zamanda kaynaşmışlardır. Kaydedilmesi gerekli bir diğer husus da XI-XII.yüzyıllarda Oğuz Türkleri'nin, İslam Dini'nin Dağıstan'ın daha geniş arazilerinde yayılmasında büyük rol oynamış olmalarıdır.

Kafkasya'nın söz konusu bölgelerinde günümüze değin Oğuz Türkleri ile ilgili terimler kalmıştır. (ör. Dağıstan Cumhuriyeti'nin Hunzah ilinde mevcut olan *Oğuzilal* soyları ve Oğuz şahıs isimleri, Ahti ilindeki *Oğuzrinsurar – yani Oğuz mezarlığı*, Azerbaycan'ın kuzey-batı bölgesindeki *Oğuz ili* vs.)

Bu süreç sonucunda Azerbaycan halkının da şekillenmesi tamamlanmıştır. Bu dönemden itibaren tüm Ortaçağ ve Yeniçağ boyunca, Türkçe çokuluslu Kafkasya halkları arasında temel iletişim aracına dönüşmüştür.

XIII. yüzyılda Moğol seferleri sonucunda Kafkasya'ya yeni Türk boyları yerleşmiştir. Fazlullah Reşiduddin'in eserinde Moğollarla gelmiş Türk boyları'nın isimleri zikredilmektedir: Celayir, Sunit, Tatar, Merkit, Kurlaut, Tulas, Tumat, Bulagaçın, Keremuçin, Urasut, Tamgalık, Targut, Oyrat, Bargut, Kori, Telengut, Kesutami, Urenka, Kurkan ve Sukait¹⁵. Bu boyların ekseriyetinin izleri, Kafkasya toponimisinde günümüze kadar mevcuttur¹⁶.

Kanaatimizce Ortaçağ'da Türkçe'nin Kafkasya'da geniş bir alanda yayıldığını ispatlayan delillerden biri de, çok sayılı epigrafik anıtlarda korunan yazılarda geçen şahıs isimlerinin Arap alfabesiyle yazılırken, *oğlu ve kızı* kelimelerinin yazılmasıdır. Şöyle ki, hatta Büyük Kafkas Dağları'nın kuzeyinde, oldukça yüksek mevkide yer alan Sahur Köyü'nde 1278 yılında yapılan caminin duvarındaki yazıda onun Hatice Muhammed kızının talimatıyla Safi Kadir Bey oğlu tarafından yapıldığı kaydedilmektedir¹⁷ Bu yazıda *kızı*, *oğlu*, *bey* kelimelerinin kullanılması, Türk dili'nin geniş bir şekilde yayıldığını göstermektedir.

Rus Tarihçi S. Bronevski de XIII-XV. yüzyıllarda Tatar (Rus yazarlarının tamamı Türk halklarını *Tatar* olarak isimlendirmekteydiler-E.L.) soylarının ve dilinin Kafkasya'da çoğunlukta olduğunu kaydetmektedir¹⁸.

XIV. yüzyılın sonu-XV. yüzyılın başlarında Kafkasya'ya seyahatte bulunmuş Johan de Halonifontibus, burada yaşayan Rumların, Tatların, Rusların, Çerkezlerin,

¹⁴Bartold V.V. *Soçmeniya. T.III. , M., 1965, s. 516*

¹⁵Raşid ad-Din, *Sborniketopisey, t.I, kn.I, II, M-L., 1959, s. 77*

¹⁶Bkz.,Latifova, E. M, a.g.e., s.32, Geybullaev, G. A., *Mongolskietoponimi v Azerbaydjane, İzvestiya AN Az. SSR, 1981, No: 3, s.77*

¹⁷Lavrov, L. İ.,*EpigrafişeskiepamyatnikiSevernovoKavkaza X-XVII v.v., M., Nauka, 1966, s. 85.*

¹⁸*Noveysiegeografışeskie i istorişeskieizvestiya o Kavkaze, sobrannie i popolnennieSemenomBronevskim. Çastvtoraya. M., 1823, s. 442-443*

Lezgilerin, Yassıların, Alanların, Avarların, Kazıgumukların birbiri ile Tatar, yani Türk dilinde konuştuklarını kaydetmekteydi¹⁹.

XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı ve Safevi Devletleri'nin Kafkasya siyasetinin belirginleşmesi sonucunda bölgede Türkçe'nin rolü daha da artmıştır. Kafkasya'nın hem Osmanlı, hem de Safevi yönetimi altına geçmiş topraklarında Türkçe devlet diline dönüşmüştür. Bu dönemde tüm resmi yazışmalar Türkçe yapılmaktaydı. Bu açıdan Türkçe'nin Kuzey Kafkasya'da yayılmasında Azerbaycan'ın özel rolü vardır. Kafkasya'da Ortaçağ'da Türkçe'nin iletişim aracı olarak rolünün artması, ilk olarak bölgede Türk halkı'nın diğerlerine oranla daha fazla olması gerçeği ile açıklanabilir. Öte yandan, XVI-XVIII. yüzyılın başlarında, burada yönetimlerini sağlamlaştırma uğrunda rekabette bulunmuş olan Osmanlı ve Safevi Devletlerinin, devlet dillerinin Türkçe olması da, Kafkasya'nın Türk olmayan halklarını, bu dili iletişim aracı olarak kullanma konusunda etkilemiştir.

XVII. yüzyılın ünlü gezgini Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinde Dağıstan ve Kuzey Kafkasya'nın farklı bölgelerinde gördüklerini kaleme alırken, burada birçok Türkçe yer ismi zikretmektedir: Demir kapı, Baş tepe, Koysu, Yamansu, Yarıksu, Karabudak, Aktaş, Karabudakhan, Kübeçli vs.²⁰. Evliya Çelebi, burada yaşayan Nogayların dillerinden bahsederken, Nogay dili'nin Osmanlı Türkçesi'nden epey farklı olmasına rağmen, onların Tatar (Türk) olduklarını kaydetmektedir²¹. Aynı zamanda yazar, Dağıstan'ın farklı halklarının adillerinin dışında Arap ve Fars dilleri ile birlikte Türk dilleri olan Kumuk, Kıpçak, Çağatay vb. dillerini bildikleri ve bu dillerden iletişim aracı olarak yararlandıkları konusunda da bilgiler vermektedir²².

3. Yeniçağ'da Doğu Kafkasya'da Türkçe'nin ve Türk toponimleri'nin durumu

Türkçe'nin ve Türk toponimik terimlerinin geniş bir şekilde yayılma durumu, özellikle Azerbaycan'ın komşusu olan ve bu ülkeyle geniş ekonomik ve siyasi ilişkilerde bulunan Dağıstan halkları, Çerkezler, Çeçenler ve Osetinler arasında gözlemlenmektedir. Bu, ilk başta XVIII. yy başlarından Azerbaycan'ın ekonomik-stratejik konumuna göre, ona komşu bulunan Müslüman Türk-Kafkasya halklarını celbeden merkeze dönüşmesi ile bağlıydı. Rus İmparatorluğu tarafından işgal edilinceye kadar Kuzey Kafkasya, Azerbaycan'ın siyasi ve ekonomik etki alanında idi. Kuzey Kafkasya halklarının ekonomik zorlukları ve ek kazanca olan ihtiyaçları, onları Güney Kafkasya, o cümleden de Azerbaycan hanlıklarına, sınır bölgelerde yerleşen Türk paşalıklarına yöneltmek zorunda bırakıyordu²³.

Türkçe'nin ve Türk toponimik terimlerinin bölgede geniş bir şekilde yayılması gerçeğini, XVIII. yüzyılın başlarından Kafkasya politikasını etkinleştiren Rus İmparatorluğu da dikkate almaktaydı. İşte Türkçe'nin Kafkasya'da geniş sahalara

¹⁹ *Dagestan v investiyahrusskih i zapadno-evropeyskihavtorov XIII-XVIII vv. Mahaçkala, 1992, s. 35-36*

²⁰ *Evliya Çelebi, Knigaputeşestviya, Vip. 2. M., 1979, s. 109, 111-112, 114, 118*

²¹ *Evliya Çelebi, a.g.e., s. 55*

²² *Evliya Çelebi, a.g.e., s.115*

²³ *Aliyeva, S. İ., "Azerbaydjanskiy yazık naSevernıomKavkaze", Aktualnıeprobleminauki i praktiki, Sborniknauçnihstateynauçno-praktičeskoykoferençii s mejdunarodnımuçastiem, Ç. I., Kizlyar, 2009, s. 31*

yayıldığını bilen Rus İmparatoru I. Petro, seferi arifesinde bazı yerli idarecilere gönderdiği mektupları ve yerli halka yaptığı *Manifesto* olarak isimlendirilen müracaatı Türkçe yazdırmıştı²⁴. Bu dikkate alınması gerekli çok önemli bir husustur.

1858-1859 yıllarında Kafkasya'da bulunmuş ünlü Fransız yazar A. Düma, *Kafkasya* adlı eserinde Tiflis'te çeşitli toplantılarda bulunurken, burada *Allah verdi, Yahşi yol* vs. gibi Türkçe ifadelerden yararlandığını kaydetmektedir²⁵. 1122 yılında Kartli-Kahetya Çarı David tarafından Tiflis Müslüman emirliği ortadan kaldırılıncaya kadar Tiflis halkının ekseriyetinin Türk-Müslümanlardan oluştuğunu dikkate alacak olursak, XIX. Yüzyıl'da Türk ifadelerinden ve Türk terimlerinin burada yer almasının şaşırtıcı olmadığını kabul edebiliriz²⁶.

²⁴Mustafazade, T. T., *Azerbaydjan i russko-tureçkieotnoşeniya v pervoytreti XVIII veka*. Baku, 1993 , s. 44

²⁵Dyuma, A., *Kavkaz, Tbilisi*, 1988 s. 201-202

²⁶Krumskiy, A. E., *Nizami i ego sovremenniki*, B., 1981, s.158-159

SONUÇ

Kafkasya'nın söz konusu bölgeleri ile ilgili yaptığımız araştırmalar eski Türklere ait çok zengin lingüistik ve toponomik verileri ortaya çıkarmaya imkan vermiştir. Hatta Kafkasya ile Türkiye Cumhuriyeti bölgeleri arasında da toponomik benzerlikler gözlemlenmiştir. (ör. Göynük, Bilecik vs.). Bu ise bir daha Kafkasya'nın , Anadolu'ya hareket eden Türk boyları için uzun Tarihi dönem boyunca arka cephe rolü oynaması gerçeğini ispatlamaktadır.

Mevcut çalışmamız, Kafkasya topraklarında kadim dönemlerden beri Türk Boyları'nın yaşadığını ve Tarihi Türk Dili'nin Kafkasya halkları arasında temel iletişim aracı olduğunu ortaya koymaktadır.

İşte bu düşünceden hareketle tespit ettiğimiz durum yine bir çok kaynak tedkik edildiğinde günümüze kadar korunmuş olan çok sayıda Türk toponomik terimlerinin mezkur bölgede ve bölgelerde varolduğunu ispatlanmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Aliyeva, Sevinç, 2009, *Azerbaydjanskiy yazık na Severnom Kavkaze*, Aktualnie problemnauki i praktiki, Sbornik nauçnih stateynauçno-praktičeskoy konferençii s mejdunarodnimuçastiem, Ç. I., Kizlyar
2. Azerbaydjanskaya SSR., 1979, *Administrativno-territorialnoedeleni ena 1 yanvarya 1977 g.* 4-e izd., Baku
3. Bakıhanov, Abbasqulu Aqa, 1991, *Gyulistan-i İram*, Baku
4. Bartold, Vasiliy. Soçnemya, 1965, T.III. , Moskva,
5. Dagestan v izvestiyah, 1992, russkih i zapadno-evropeyskih avtorov XIII-XVIII vv. Mahaçkala
6. Djafarov, Yusif, 1993, *Gunnı i Azerbaydjan*, Baku
7. Dnevnik polkovnika Runovskogo, 1883, *sostoyavşegopristavompri Şamile vovremyaprebivaniya ego v gor. Kaluge s 1859 po 1862 gg.* AKAK, t. IX, Tiflis
8. Dyuma, Aleksandr, *Kavkaz*, 1988, Tbilisi,
9. Evliya Çelebi, 1979, *Knigaputeşestviya*, Vıp. 2. M.,
10. Geybullaev, Gyaseddin., 1981, *Mongolskietoponimı v Azerbaydjane*, *İzvestiya*, AN Az. SSR, No: 3.
11. GİA *Azerbaydjanskoy Respubliki*. F.579, op.1. İngiloyское (Zakatalское) Blagoçinie, ed.hr.3.
12. *Karta Azerbayjanskoy Demokratiçeskoy Respubliki 1918-1920 qq.*
13. Kaşgarlı, Mahmut, 1985, *Divan-ü Lügati't-Türk*, 1-3 Bölüm, Ankara
14. Klyaştorıny, Sergey, 1954, *Drevnetyurkski epuniçeskiye pamyatniki kak istoçnikpoistiri isredney Azii*, Moskova
15. Krımskiy, Agafangel, 1981, *Nizami i ego sovremenniki*, B.,
16. Lavrov, Leonid, 1966, *Epigrafi çeskiepamyatniki Severnovo Kavkaza X-XVII v.v.*, Moskva, Nauka
17. Latifova, Elvira, 1999, *İlisu Sultanlığı Arazisinde Türk Toponimleri (Rusça)*, "Altay Dünyası", , Sayı 5-6
18. Latifova, Elvira, 2010, *Kuzey-Batı Azerbaycan'ın Toponimisinde Kadim Türk Boy İzleri*, "Tarih ve Onun Problemleri" , sayı: 1, Bakü
19. Latifova, Elvira, 1999, *Severo-zapadny Azerbaydjan: İlisu yskoestanstvo*, , İzd-vo "Altay", Baku
20. Lineviç, İvan, 1873, *Bıvşeye Elisu yskoestanstvo*, SSKG, Tiflis, , vıp.7.
21. Mahmudov, Yagub, 1996, *Azerbaycan Tarihi, İntibah dövrü (IX esrin ikinci yarısı-XIII esrin evvelleri)*, , "Altay dünyası" dergisinin yayını, Bakü
22. Mustafazade, Tofik, 1993, *Azerbaydjan i russko-tureçkieotnoşeniya v pervoytreti XVIII veka.*, Baku
23. Noveysiyegeografiçeskie i istoriçeskieizvestiya o Kavkaze, sobranıe i popolnennie Semenom Bronevskim. , 1823, Çastvtoraya. Moskva

24. Raşid ad-Din, Fazlullah, 1952, *Sbornikletopisey*, t.I, kn.I, II, Moskva-Leningrad
25. Türkiye Mülki İdari Bölümleri Haritası,1995 ,İstanbul
26. Veliev, M. G.,1921, (*Baharlı*), Azerbaydjan, Baku